

ІНСТИТУТ ПРАВОВЗДАТНОСТІ ТА ДІЄЗДАТНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ THE INSTITUTE OF LEGAL CAPACITY AND LEGAL CAPACITY IN ROMAN LAW

Ваганова І.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У даній статті досліджено інститут право- та дієздатності у Римському праві. Досліджено моменти виникнення правоздатності і можливість успадкування спадщини. Зазначено, що правоздатність у Римському праві безпосередньо залежала від правового статусу громадянина. Проаналізовані шляхи набуття римського громадянства. Такими були народження від римських громадян; внаслідок усиновлення римським громадянином; внаслідок звільнення від рабства; у разі надання римського громадянства окремим громадянам за великі надбання, містам, провінціям особливими указами правителів. Проаналізовано дієздатність римських громадян за віковим критерієм. Встановлено обсяг частково недієздатних громадян. Вони мали право здійснювати самостійні правочини, такі як дарування, позичка. Частково дієздатні мали право здійснювати всі угоди, одружуватися, складати заповіт.

Повна дієздатність громадянина у Римському праві складалася зі: стану свободи, стану громадянства, сімейного стану. Об'єм повної правоздатності у Римському праві включав: одруження, вчинення угод майнового характеру, участь у політичному житті держави шляхом голосування чи обрання на політичні посади.

Недієздатними громадянами в Римському праві визнавали душевнохворі і недоумкуваті. На обмеження дієздатності осіб впливали такі фактори як незадовільний фізичний стан, душевні хвороби (божевілья); фізичні вади. Обмежувалися в дієздатності також марнотратники – особи, які через слабкість характеру витрачають своє майно, а тому виникає загроза повного його знищення. Марнотратник не мав права здійснювати угоди за зобов'язаннями, не міг брати позику, складати майно, а також ручатися за когось-небудь.

У Римському праві правове становище жінок було різним. Спочатку жінка перебувала під владою господаря. Ним міг бути батько чи родич чоловічої статі. Незалежно від становища жінка мала обмежено-правовий статус. Публічні права жінок теж були обмежені. У період правління Юстиніана, юридичний статус жінки було прирівняно до чоловічого, і вона користувалася цивільно-правовими правами та повною обсязі.

Ключові слова: римське право, дієздатність, правоздатність, обмежено дієздатні, цивільний стан.

This article examines the institution of legal capacity in Roman law. The moments of the emergence of legal capacity and the possibility of inheriting an inheritance have been studied. It is noted that legal capacity in Roman law directly depended on the legal status of a citizen. The ways of acquiring Roman citizenship are analyzed. Such were the births of Roman citizens; due to adoption by a Roman citizen; as a result of liberation from slavery; in the case of granting Roman citizenship to individual citizens for large possessions, cities, provinces by special decrees of the rulers. The legal capacity of Roman citizens was analyzed according to the age criterion. The amount of partially disabled citizens has been established. They had the right to carry out independent transactions, such as donations and loans. Those with partial legal capacity had the right to make all agreements, get married, and make a will.

The full legal capacity of a citizen in Roman law consisted of: state of freedom, state of citizenship, family state. The scope of full legal capacity in Roman law included: marriage, execution of property agreements, participation in the political life of the state by voting or election to political positions.

The mentally ill and mentally ill were recognized as incompetent citizens in Roman law. Factors such as unsatisfactory physical condition, mental illness (insanity) affected the limitation of legal capacity of persons; physical defects Prodigals were also limited in their ability to act – persons who, due to weakness of character, spend their property, and therefore there is a threat of its complete destruction. A spendthrift had no right to make agreements based on obligations, could not take a loan, pledge property, and also vouch for someone.

In Roman law, the legal position of women was different. At first, the woman was under the authority of the master. He could be a father or a male relative. Regardless of her position, a woman had limited legal status. Women's public rights were also limited. During the reign of Justinian, the legal status of women was equal to that of men, and she enjoyed full civil rights.

Key words: Roman law, legal capacity, legal capacity, limited legal capacity, marital status.

Інститут правоздатності та дієздатності належить до статутного права Римської імперії. У римському праві категорії правоздатність і дієздатність розрізнялися мало, але все ж таки існувала практика, що не за кожною особою визнавалася здатність здійснювати дію з юридичними наслідками. Це означало, що не всі громадяни мали однакову правоздатність. Правоздатність у Римському праві виникала від народження, але зачатий, що не народився плід, певною мірою міг визнаватися спадкоємцем. Проте, як вважали римські юристи, в деяких випадках цивільна правоздатність може виникнути і до народження дитини. Павло зазначав: «Хто знаходиться в утробі, охороняється, нібито він знаходиться серед людей, оскільки йдеться про вигоди самого плоду» [1, с. 38]. Отже, якщо батько дитини, що ще не народилася, помере, то при розподілі спадщини має бути врахована частка того, хто ще не народився.

Правоздатність у Римському праві безпосередньо залежала від правового статусу громадянина, римський громадянин мав велику кількість прав у сфері приватного і публічного права, ніж не громадянин Риму.

Римське громадянство набувалося такими шляхами: народження від римських громадян; внаслідок усиновлення римським громадянином; внаслідок звільнення

від рабства; у разі надання римського громадянства окремим громадянам за великі надбання, містам, провінціям особливими указами правителів.

Усі громадяни у Римському праві поділялися на дві категорії: вільнонароджені та вільновідпущеники. Вільнонароджені громадяни мали приватну та публічну правоздатність у повному обсязі. Політична правоздатність громадянина мала на увазі можливість служити в римських військах, брати участь і голосувати в народних зборах, обирати і бути обраними в магістри.

Вільновідпущениками чи лібертинами у Римському праві визнавали звільнені за заповітом раби. На відміну від вільного громадянина вільновідпущеник не мав права голосувати, обиратися у магістрати, не мали права одружуватися з вільнонародженими громадянами, тобто були повністю позбавлені публічних прав. Вони мали право здійснювати майнові угоди та нести за них відповідальність.

За часів імператора Августа лібертини отримали право голосувати в народних зборах і одружуватися з вільнонародженими, крім осіб сенаторського стану. Лібертини не підлягали призову до легіонів, їх брали тільки в крайніх випадках і створювали особливий військовий підрозділ,

не зміщуючи їх із вільнонародженими. Лібертини могли служити лише у військово-морському флоті.

Вільновідпущений мав майнові обов'язки перед колишнім рабовласником, тобто став вільновідпущеним, лібертин не ставав повністю вільним, він все життя зберігав залежність від патрона, повинен був надавати йому повагу, без дозволу влади не міг викликати патрона до суду, не міг пред'явити позов про безчесну поведінку.

Лібертин був зобов'язаний все життя платити патрону аліменти, надавати йому матеріальну допомогу, якщо той перебував у складних життєвих обставинах.

Якщо патрон помирав раніше, то право на аліменти переходило до його дітей. Патрон мав право на спадщину вільновідпущеного, якщо той був бездітним, в іншому випадку патрон ділив спадщину з дітьми лібертина, якщо у нього кількість синів була меншою за трьох.

У період Імперії, якщо лібертин надав великі надбання державі, він мав право звернутися до імператора та клопотати про присвоєння йому звання вільнонародженого і тоді його діти також набували статусу вільнонароджені.

Дієздатність римського громадянина поділялась за віком осіб. Існували такі вікові критерії

1. Неповнолітні:

а) повністю недієздатні (діти до 7-ми років);

б) частково недієздатні (хлопчики від 7 до 14 років, дівчатка віком від 7 до 12 років).

2. Повнолітні:

а) частково дієздатні (молоді люди віком від 14 до 25 років, дівчата з 12 до 25 років);

б) повністю дієздатні (по досягненню 25-річного віку).

Частково недієздатні громадяни мали право здійснювати самостійні правочини, такі як дарування, позичка. Частково дієздатні мали право здійснювати всі угоди, одружуватися, складати заповіт.

Повна дієздатність громадянина у Римському праві складалася зі: стану свободи, стану громадянства, сімейного стану. Об'єм повної правоздатності у Римському праві включав: одруження, вчинення угод майнового характеру, участь у політичному житті держави шляхом голосування чи обрання на політичні посади.

Недієздатними громадянами в Римському праві визнавали душевнохворі і недоумкуваті. Магістрат, дослідивши їх психічний стан, виносив рішення про визнання громадянина недоумкуватим або душевнохворим. Цим громадянам призначався опікун або піклувальник (все залежало від тяжкості захворювання) без його згоди вони не могли здійснювати майнові правочини, купувати та відчужувати майно, бути спадкоємцем та заповідачем. Опікунами та заповідачами мали право бути родичі чоловічої статі.

Римське право визнавало часткове повернення дієздатності в момент так званих «світлих проміжків», у цей момент громадянин міг самостійно здійснювати певні правочини, які визнавалися дійсними.

На обмеження дієздатності осіб впливали такі фактори як незадовільний фізичний стан, душевні хвороби (божевілля); фізичні вади (відсутність якогось органу, неможливість зовнішнього сприйняття або неправильне функціонування якогось органу, наприклад, глухі, сліпі, німі, кастрати). Обмежувалися в дієздатності також марнотратники – особи, які через слабкість характеру витрачають своє майно, а тому виникає загроза повного його знищення. Марнотратникам призначався піклувальник, який ніс відповідальність за їхній майновий стан. [2, с. 71]. Порядком визнання марнотратника обмежено дієздатним був аналогічним із визнанням душевнохворим. За заявою будь-кого із родичів, а також по власною ініціативи, магістрат або претор проводили розслідування з метою встановлення марнотратної схильності та поведінки громадянина. Якщо це підтверджувалося, то накладалася заборона на майно даного громадянина і призначався піклувальник. Заборона

накладалася спочатку на спадок, отриманий від батька чи діда, а потім на майно самого марнотратника.

За Римським законом марнотратник мав право здійснювати самостійно лише угоди спрямовані на збільшення майна, купувати майно, не обтяжене боргами. Марнотратник не мав права здійснювати угоди за зобов'язаннями, не міг брати позику, закладати майно, а також ручатися за кого-небудь.

Марнотратник був повнолітньою особою, обмеженою у своїй цивільній дієздатності і був прирівняний у цьому відношенні до неповнолітнього або божевільного. Тобто неповнолітній громадянин марнотратником бути не міг. Піклування в Римському праві мало публічний характер і встановлювалося за розпорядженням магістрів і преторів.

У Римському праві правове становище жінок було різним, причому згодом воно зазнавало змін. Спочатку жінка перебувала під владою, так званого господаря, ним міг бути батько чи родич чоловічої статі. Незалежно від становища жінка мала обмежено-правовий статус і, як вважалося, призначення опікуна їй було необхідне «з властивою жінці легковажності». Якщо жінка була одружена, відповідно, її опікуном автоматично ставав чоловік, але опікун не мав права зазіхати на її майно, на її особистість, він міг брати участь лише як свідок при укладанні угодах. Публічні права жінок теж були обмежені, тож жінка не могла вести суспільні діяльність, не могла бути опікуном, і без гарантії опікуна не несла відповідальності за чужими боргами.

Значення рішення магістрату про встановлення опіки над слабкою статтю поступово девальвується: вже 4 ст. римські жінки цілком користувалися всіма правами дієздатних осіб, крім права виступати у громадських місцях і судах на захист інших громадян.

Пізніше, у період правління Юстиніана, юридичний статус жінки було прирівняно до чоловічого, і вона користувалася цивільно-правовими. правами та повному обсязі.

Зміна цивільного стану громадянина могла статися при зменшенні його правоздатності. У римському праві було три види зменшення правоздатності: 1) мінімальне зменшення (наступало при зміні сімейного стану, наприклад, при розлученні); 2) середнє применшення (наступало при переселенні громадянина до латин або переїзді з метою отримання земельного наділу; при адміністративній висилці за територію Риму. Таке покарання зазнав Овідій, тобто громадянин свободу не втрачав, та його дієздатність обмежувалася); 3) при максимальному применшенні правоздатності громадянин позбавлявся свободи, тобто перетворювався в раба і, відповідно, все його майно переходило до власника. Максимальне зменшення правоздатності наступало при попаданні в полон до ворога; під час продажу громадянина в рабство; а також при засудженні його за вчинення ним тяжкого злочину на страту або роботи на рудниках. Таким чином, громадянин набував статусу раба, повністю позбавляючись всіх майнових та особистих прав.

Обмеження дієздатності відбувалося у зв'язку з применшенням громадянської честі громадянина, це означало що громадянин своєю непристойною поведінкою та непристойними вчинками втрачав повагу до себе у суспільстві. Існували такі види применшення громадянської честі: 1) опосередковане безчестя. Воно наставало у разі засудження за крадіжку чи шахрайство, а також за неможливості розплатитися за боргами та при продажу свого майна з аукціону. 2) безпосереднє безчестя, наступало у разі вчинення ганьблять честь громадянина дій; 3) ганьбу, її накладали у разі заняття громадянина ганебною професією, наприклад, акторством чи проституцією. Наприклад, у Римі повій змушували фарбувати волосся в рудий колір, щоб воно відрізнялося від порядних жінок. Для всіх категорій цих громадян існували обмеження у спадкових правах.

Нечесні громадяни не мали права одружуватися з вільнонародженими, не могли бути представниками в судовому процесі, не мали права бути опікунами та піклувальниками, обиратися на державні посади. Приниження честі мало довічний і тимчасовий характер, відновити честь громадянина міг лише державний орган, який наклав безчестя, або верховна влада від імені римського народу.

У Римському праві опіка встановлювалася над жінками та неповнолітніми, піклування встановлювалося над слабоумними, душевнохворими, марнотратами та іншими особами віком від 25 років. Існували три види опіки: заповідальна, законна та заснована. Заповідальна опіка встановлювалася шляхом заповіту господаря, який отримав

опіку над своїми дітьми, у тому числі не народженими, над онуками та правнуками, якщо батько вмирав раніше за діда. Якщо заповідальна опіка батьком встановлено не була, вона встановлювалася згідно із законом, і опікуном ставав родич по батьківській лінії.

Опікуном у Римському праві міг бути будь-який дієдатний громадянин, який має право обіймати державні посади, опіка була громадським обов'язком, і відмовитися від неї можна було лише з поважних причин відповідно. Опікунами не могли бути раби, воїни, боржники і кредитори опікуваного, відповідно до обов'язків опікуна ставилося в сумлінне управління майном підопічного та забезпечення його безпеки, збагачення за рахунок майна підопічного не допускалося.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / Є. О. Харитонов, І. В. Давидова, О. І. Сафончик та ін.; за ред. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2019. 296 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. для вищ. навч. закл. Київ : «МП Леся», 2014. 240 с.